

МОЛОДІ ДОСЛІДНИКИ

УДК 72.059.25(477) «1960/1980»

Ганна Комарова

*аспірантка при кафедрі теорії, історії архітектури
та синтезу мистецтв НАОМА,
науковий керівник: канд. арх., доц. О. А. Пламеницька*

Проблематика дослідження української школи реставрації пам'яток архітектури (60–80-ті рр. ХХ ст.)

Анотація. У статті поставлено проблему необхідності дослідження української школи архітектурної реставрації в період її найактивнішої фази — 1960–1980-х рр. На основі аналізу теоретичних та науково-методичних праць доведено перспективність цього напрямку з точки зору вивчення наявного науково-практичного досвіду як основи для відродження реставраційної школи в Україні.

Ключові слова: реставрація, архітектурна спадщина, пам'ятка архітектури, українська школа реставрації.

Постановка проблеми. У сучасних непростих умовах відстоювання Україною своєї незалежності та територіальної цілісності, коли руйнуються історичні міста, містечка та села, проблема реставрації пам'яток культурної спадщини стає дуже актуальною. Водночас відбувається утвердження національної самоідентифікації українського народу, відповідно підвищується інтерес суспільства до історії України, уособленням якої є архітектурно-містобудівна спадщина. Перед реставраторами вже невдовзі постане непросте завдання відновлення нещодавно зруйнованих пам'яток архітектури Сходу України, а також вирішення давно наболілих питань збереження традиційного ха-

рактеру середовища історичних населених місць. Це вимагатиме, зокрема, проведення реставраційних робіт на найвищому професійному рівні, а також забезпечення теоретико-методичної бази, яка повинна ґрунтуватися на вивченні й критичному аналізі досвіду.

Актуальність дослідження. Наразі реставраційною справою в Україні займаються здебільшого архітектори, які набувають науково-практичного досвіду вже в процесі роботи: обмежена кількість вищих навчальних закладів не задовольняє реальної потреби у фахівцях-реставраторах. А втім, через економічну та гуманітарну кризу 1990–2000-х рр. у державі відбулося стрімке скорочення обсягів рестав-

раційних робіт, причому перспектива їхнього нарощення в кризових умовах навряд чи є багатообіцяючою. На тлі цих деструктивних процесів, в інтересах бізнесу, було ліквідовано обов'язковість фахового ліцензування і сертифікації архітекторів-реставраторів, а відтак допущено до спеціалізованих реставраційних робіт проєктувальників без спеціальних фахових знань. Це спричинило закономірне зниження рівня архітектурної реставрації, яка формувала свій науковий і проєктний потенціал упродовж кількох десятиліть. Сьогодні приходиться усвідомлення необхідності дієвої підтримки реставраційної галузі як з точки зору відтворення кадрового потенціалу, так і критичного узагальнення набутого теоретичного й практичного досвіду для напрацювання науково-методичного матеріалу, який може використовуватися як у дидактичних, так і в практичних цілях. Обсяг цього досвіду є величезним і потребує ґрунтовного системного вивчення. Цей процес наразі лише розпочався: роботи сучасних дослідників, присвячені проблематиці архітектурної реставрації в Україні, є поодинокими. Втім, не можна сказати, що архітектурна реставрація недостатньо забезпечена джерельною базою. Існує величезний масив теоретико-методичних матеріалів та наукових публікацій, які містять значний фактаж для аналізу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Чималий досвід, який було накопичено реставраторами упродовж XIX–XX ст., висвітлено та узагальнено у численних теоретичних та науково-методичних працях. До них слід віднести наукові монографії

та публікації Є. В. Михайловського, С. С. Под'япольського, О. Ю. Беккера та О. С. Шенкова, Л. В. Прибєги, О. В. Ополовникова, Ю. Г. Боброва, Е. М. Генделя, Є. М. Пашкіна та інших [1]. Архітектурна спадщина є невід'ємною складовою історичних міст, відтак проблематика реставрації межує з проблемами естетичного сприйняття історичної спадщини у сучасному міському середовищі. В останній третині XX ст. цим питанням було присвячено низку праць, в яких розглянуто методичні питання реконструкції історичних міст у контексті збереження архітектурної спадщини. Найбільш концентровано ці проблеми представлено у монографії О. Ю. Беккера та О. С. Шенкова [2].

Реставрація як наука ґрунтується на строгих наукових методичних та теоретичних принципах. Упродовж еволюції архітектурної реставрації як самостійної фахової галузі ці принципи змінювалися й вдосконалювалися. Значний внесок у теорію реставрації зробив Є. В. Михайловський, який у своїх працях ґрунтовно досліджував як розвиток, так і теоретичні та методологічні питання становлення та розвитку архітектурної реставрації [3]. Детально розглянуто методичні засади реставрації й колективом авторів на чолі з С. С. Под'япольським у виданні, спрямованому на вдосконалення навчання архітекторів-реставраторів в архітектурних вищах [4]. Теоретики й практики реставрації чимало праць присвятили окремим аспектам реставраційної діяльності: засадам реставрації пам'яток дерев'яної архітектури [5], проблемам реставрації пам'яток скульптури та мо-

нументального живопису в пам'ятках архітектури, взаємозв'язку пам'ятки та реставратора, етичним аспектам реставраційної діяльності [6], інженерним засадам реставраційних робіт [7] та ін.

Проблематика архітектурної реставрації має доволі численну бібліографію, основна частина якої припадає на останню третину ХХ ст. — початок ХХІ ст. Ці праці висвітлюють як результати наукових досліджень у процесі реставрації пам'яток архітектури, так і теоретико-методичні питання.

Чимало публікацій присвячено дотичним до реставрації загальним проблемам охорони архітектурної спадщини України. З часом пам'яткоохоронна проблематика значно розширилась — від збереження поодиноких об'єктів до цілих містобудівних утворень, що знайшло відображення у працях В. В. Вечерського, І. Р. Могитича, Л. В. Прибеги, Ю. І. Ходорковського та ін. [8]. Дослідники приділяють увагу не лише історії та методиці архітектурної реставрації, але й збереженню архітектурно-містобудівної спадщини України, світовій та українській нормативно-правовій базі й реставраційній доктрині [9]. Проблеми реставрації в Україні цікавлять і західних дослідників; їм (проблемам) присвячено окремі підрозділи книги Дж. Стабса та Е. Макаш [10]. Перспективам розвитку української реставрації присвячено статтю О. А. Пламеницької, яка наголосила на існуванні поняття «українська школа реставрації» та низці проблем її відродження [11]. Питання історії та методики реставраційних робіт в Україні висвітлено

у статтях Л. Г. Прибеги та К. В. Гончарової [12]. Проблематика реставраційної відбудови втрачених пам'яток досліджується О. А. Пламеницькою та Л. В. Прибегою [13]. Питання підготовки архітекторів-реставраторів розглядаються у статтях О. А. Пламеницької, Л. В. Прибеги, Р. Б. Гуцуляка, В. І. Соченка [14]. Окремо слід відзначити першу в Україні дисертаційну працю К. В. Гончарової, присвячену проблематиці становлення й розвитку української реставрації, зокрема історії української школи архітектурної реставрації, а також низку публікацій авторки на цю тему [15].

Найбільше публікацій в галузі реставрації присвячено окремим об'єктам; здебільшого в них висвітлено результати наукових досліджень, рідше — специфіку та особливості здійснених реставраційних робіт. Ці праці можна поділити на дві нерівнозначні за кількістю групи: монографії та наукові статті. До першої групи — належить унікальна на сьогодні за обсягом проблематики і ґрунтовністю розглянутого матеріалу монографія О. А. Пламеницької «Castrum Samenecensis. Фортеця Кам'янець: (пізньоантичний — ранньомодерний час)» [16], в якій продемонстровано тісний взаємозв'язок архітектурної реставрації з історико-архітектурною наукою. На прикладі фортифікаційної спадщини Кам'янця-Подільського показано, як багаторічні науково-реставраційні архітектурно-археологічні та техніко-технологічні дослідження пам'яток архітектури дозволили зробити низку наукових відкриттів, завдяки чому було опрацьовано нову періо-

дизацію історії та архітектурно-містобудівного розвитку міста. В роботі розкрито ще один важливий аспект реставрації: проаналізовано, яким чином результати досліджень вплинули на вибір того чи іншого методу реставрації та інші важливі питання методичного характеру, які зазвичай залишаються поза межами публікацій, переважно в наукових звітах. Авторка, з власного досвіду, також звертає увагу на болючі проблеми реставрації, що здебільшого теж залишаються «за дужками» публікацій: як бюрократичні питання фінансування та погодження реставраційних проєктів часто стають перешкодою на шляху їхньої реалізації. У цьому плані праця споріднена з монографією О. В. Ополовнікова [17], який на матеріалі реставрації об'єктів дерев'яного зодчества Росії аналізує низку методологічних та організаційних проблем архітектурної реставрації.

Слід зауважити, що за часів Радянського Союзу в Україні не існувало присвячених реставрації окремих періодичних наукових журналів чи вісників. Через це архітектори-реставратори 1960–1980-х рр. найчастіше публікували свої дослідження у журналі «Будівництво та архітектура» [18]. Переважна більшість статей, присвячених реставраційним роботам досліджуваного нами періоду, вийшла друком вже за часів незалежної України, коли почали виходити науково-популярний, а згодом науковий часопис «Пам'ятки України: історія та культура», «Вісник інституту «УкрНДІпроектреставрація», «Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація», «Вісник УНК ICOMOS».

Окремо слід відзначити спеціалізований додаток до щорічника «Архітектурна спадщина України» — «3 історії української реставрації», що вийшов друком у 1996 р.

Важливими для дослідження досвіду української реставрації є наукові публікації архітекторів-реставраторів Р. П. Бикової, М. М. Говденко, І. О. Іваненко, В. І. Корнєєвої, Є. І. Лопушинської, Ю. Г. Лосицького, Р. І. Могитича, Є. М. Пламеницької, О. А. Пламеницької, Л. В. Прибеги, В. Т. Цяюка, М. В. Холостенка, В. П. Шевченко [19]. У їхніх публікаціях висвітлено результати переважно власних досліджень пам'яток. Ці праці часом вносили суттєві корективи й уточнення в історію української архітектури, проте здебільшого не впливали на розвиток теорії та методології реставрації: звіти про проведені реставраційні роботи не публікувались, переважно залишаючись у відомчих архівах. В Україні досі немає практики публічних фахових обговорень методики та результатів реставраційних робіт після реалізації проєктів. Тому не лише громадській, але й колеги-реставратори зазвичай не знають усіх факторів, що спонукали реставратора прийняти те чи інше проєктне рішення і спричинили саме такий результат реставраційних робіт. Такі обговорення та публікації звітів були би професійно дуже корисними не лише для фахівців — досвідчених і молодих реставраторів та істориків архітектури, але й для громадськості, яка дедалі пильніше стежить за долею культурної спадщини. Також важливою проблемою є розроблення наукової статистики виконаних

реставраційних робіт, виокремлення груп пам'яток та переважаючих методичних напрямків апробованих упродовж 1960–1980-х рр.

Новизна проблематики дослідження. Ми розглядаємо реставраційну діяльність передусім як процес еволюції реставраційної науки, що пройшла кілька фаз, розвиваючись, за висловом О. Пламеницької, *«на узбіччі заїдеологізованої «великої науки», і яка саме завдяки хронічній неувазі з боку урядових структур сформувала великий теоретичний та практичний досвід, який в професійних колах отримав визначення «українська школа реставрації»* [20].

Попри усвідомлення української реставрації як значного фахового явища, визначення «українська школа реставрації» досі не перейшло в категорію предмета ґрунтовних фахових досліджень. Відтак предметом нашої уваги є один з найбільш знакових періодів розвитку української реставрації (1960–1980), який визначив основні професійні здобутки українських реставраторів. Він досліджується під кутом всебічного аналізу теоретичних та практичних засад діяльності, які можна розглядати як характеристики наукової школи реставрації.

Виклад основного матеріалу. Говорити про школу як наукове явище можна в тому випадку, коли навіть без спеціального дослідження очевидним є факт системної діяльності консолідованої групи фахівців, у результаті якої напрацьовано значний практичний доробок та створено якісний науковий продукт, високо оцінений у професійних колах як са-

модостатнє явище. Досвід практичної реставрації в Україні має всі ознаки реставраційної школи, формування якої має доволі тривалу і складну історію.

Аналіз та систематизація літератури предмета показали, що масштабну діяльність українських реставраторів у період другої половини ХХ — початку ХХІ ст. досі не висвітлено належним чином. Упродовж кількох десятиліть українські фахівці, ґрутуючись на загальнореставраційній методології, а також на власному позитивному досвіді та помилках, виробляли методику реставрації пам'яток архітектури. Єдиною працею, що розглядає та узагальнює результати цієї діяльності, є вже згадана дисертаційна робота К. В. Гончарової «Формування методики архітектурної реставрації в Україні (друга половина ХХ — початок ХХІ ст.)». Попри те, що на сьогодні її можна назвати «рамковою» працею з даної тематики, вона орієнтована на спеціальність «музезнавство, пам'яткознавство», а відтак розглядає реставраційну діяльність як процес, зумовлений соціально-економічними чинниками, засадами державної культурної політики, системою організації пам'яткоохоронної справи. Натомість вузькі, а втім, найважливіші для дослідження реставраційної школи архітектурно-мистецтвознавчі аспекти та питання методичного інструментарію архітектурної реставрації автором роботи, зважаючи на її широкі хронологічні й тематичні рамки, розглянуто лише в загальних рисах. На наш погляд, саме методичний інструментарій, переведений в категорію фахової

норми, становить підґрунтя реставраційної школи.

Кожна пам'ятка є унікальною, тому і кожна реставрація є неповторною. Результат реставрації за всіх часів багато в чому залежав від особистості реставратора, його розуміння мети реставрації, обраного науково-методичного інструментарію та способу його використання. Експерти одностайні в тому, що потужну школу наукової української реставрації представляли яскраві та сильні творчі особистості, які залишили по собі величезний науково-практичний доробок *«настільки ж значний, наскільки й незнаний»* [21]. Розквіт діяльності провідних українських реставраторів припав на 1960–1980 рр. [22]. Консерваційно-реставраційними роботами різного методичного спрямування було охоплено майже всі типологічні групи пам'яток у різних регіонах України,

починаючи від античних руїн Північного Причорномор'я та мурованих пам'яток Київської Русі й закінчуючи дерев'яними храмами Карпат та будівлями XIX — початку XX ст. у стилі історизму та модерну. Саме вагомих науково-практичний досвід реставраторів найвищої кваліфікації визначив спектр методичних підходів, що лягли в основу української школи наукової реставрації.

Базові принципи, методи та прийоми відновлення пам'яток архітектури в повоєнній Європі було узагальнено й відображено у Венеційській хартії, прийнятій 1964 року [23]. Реалізацію її настанов ми можемо простежити на численних реставраціях, проведених в Україні у 1960–1980 рр. Їхніми провідниками стали такі відомі в Україні та поза її межами реставратори, як Р. Бикова, В. Вуйцик, М. Говденко, І. Іваненко, В. Корнеєва, Є. Лопушинська, Р. Кіндзель-

Іл. 1. Керч. Церква Іоанна Предтечі. Вигляд до (після Другої світової війни) та після реставрації. Автор реставрації Є. Лопушинська

ський, І. Могитич, Є. Пламеницька, Л. Прибега, В. Шевченко та інші, а результатами — численні пам'ятки й архітектурні комплекси, відновлені у різних регіонах України. Деякі з них увійшли до скарбниці української та європейської реставрації: Борисоглібський собор у Чернігові (арх. М. Говденко), Андріївська церква у Києві (арх. В. Корнєєва), Іоанно-Предтеченська церква в Керчі (іл. 1) та Генуезька фортеця в Судаку (арх. Є. Лопушинська), фортеця у Хотині (іл. 2) (арх. М. Говденко, В. Косьяненко), замки в Олеську (арх. Є. Пламеницька, І. Могитич), Меджибожі (арх. Є. Лопушинська), Кам'янці-Подільському (іл. 3) (арх. Є. Пламеницька, О. Пламеницька), Луцьку (арх. М. Говденко),

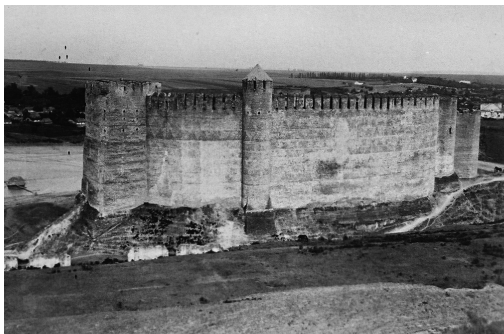
Острозі (арх. М. Говденко, Є. Годованюк), Контрактовий будинок у Києві (арх. В. Шевченко) тощо. У процесі проведених реставраційних робіт реставраторам вдалося отримати нові наукові результати щодо будівельної біографії та архітектурно-технологічних і мистецьких особливостей пам'яток, а, отже — істотно поглибити знання про закономірності розвитку української архітектури.

Як наслідок — після єдиної в Україні синтетичної праці з історії української архітектури, що вийшла друком у 1957 р., було опрацьовано нову фундаментальну «Історію української архітектури» (2003 р.) [24].

Отже, українська школа реставрації як наукове явище потребує ґрунтовного дослідження, результа-

том якого може бути низка праць різного методичного спрямування та різних наукових жанрів — від історичних дискурсів до аналітичних досліджень. Безцінні матеріали натурних архітектурно-археологічних досліджень та результати проектного досвіду, на жаль, оприлюднені друком мінімально й досі залишаються переважно у відомчих архівах. Тому сьогодні так необхідно не лише віднайти, систематизувати і висвітлити ці матеріали, але й дослідити, узагальнити та долучити до загальнонаціональної скарбниці реставраційного досвіду

Іл. 2. Хотин. Замок.
Вигляд до та після реставрації.
Автори реставрації М. Говденко,
В. Косьяненко

ті професійні здобутки, які збагатили не лише реставраційну теорію та практику, але й історико-архітектурну науку. Адже значна частина матеріалів, отриманих у процесі передреставраційних досліджень, дала можливість переглянути деякі наукові стереотипи, з'ясувати суперечливі питання історії архітектури, ввести до наукового обігу нові факти і, зрештою, обґрунтувати вагоме місце української архітектури у формуванні архітектури Європи.

З-поміж усіх етапів розвитку української реставрації найбільший інтерес для дослідження української школи реставрації становить період 1960–1980 рр., коли завдяки організаційному вдосконаленню спеціалізованих фахових реставраційних інституцій та методичній організації робіт було створено оптимальні умови для реставраційної діяльності, здійснено низку важливих у методичному плані реставрацій і набуто широкого науково-практичного досвіду.

Висновки. Виокремлення й дослідження української школи архітектурної реставрації є важливим не лише з точки зору необхідності проведення вузькоспеціалізованого дослідження для вдосконалення діяльності кола фахівців, але також для піднесення загальнонаціонального іміджу України у гуманітарній сфері, який

Іл. 3. Кам'янець–Подільський. Старий замок. Вигляд з півночі до та після реставрації 1980–2000-х рр. Автори реставрації Є. Пламеницька, О. Пламеницька

тривалий час свідомо «розчинявся» у загальнонаукових надбаннях радянської (читай: російської) реставраційної школи. Прикладом відвертого «запозичення» до скарбниці культурних надбань іншої держави вагомих культурних досягнень українського народу є включення усього масиву найдавнішої архітектурної спадщини України, починаючи з пам'яток Київської Русі, до предметної області російської архітектури. У нинішній важливий для розвитку українського суспільства час усі досягнення, набуті реставраційною теорією й практикою, повинні стати предметом наукового аналізу як підґрунтя для відродження фахових традицій і створення парадигми національної архітектурно-реставраційної школи.

1. Методика реставрации памятников архитектуры / Под общ. ред. Е. В. Михайловского. — М. : Стройиздат, 1977. — 168 с.; *Михайловский Е. В.* Реставрация памятников архитектуры (развитие творческой концепции) / Е. В. Михайловский. — М. : Изд-во лит-ры по стр-ву, 1971. — 192 с.; *Подъяпольский С. С.* Реставрация памятников архитектуры / С. С. Подъяпольский, Г. Б. Бессонов, Л. А. Беляев, Т. М. Постникова. — М. : Стройиздат, 1988. — 264 с.; *Беккер А. Ю.* Современная городская среда и архитектурное наследие: Эстетический аспект / А. Ю. Беккер, А. С. Шенков. — М. : Стройиздат, 1986. — 204 с. : ил.; *Прибега Л. В.* Кам'яне зодчество України: Охорона і реставрація / Л. В. Прибега. — К. : Будівельник, 1993. — 72 с. : ил.; його ж: Охорона та реставрація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини України: методологічний аспект. — К. : Мистецтво, 2009. — 304 с. : ил.; *Ополовников А. В.* Реставрация памятников деревянного зодчества / А. В. Ополовников // М. : Стройиздат, 1974. — 392 с.; *Бобров Ю. Г.* Теория реставрации памятников искусства: закономерности и противоречия / Ю. Г. Бобров. — М. : Эдсмит, 2004. — 344 с.; *Гендель Э. М.* Инженерные работы при реставрации памятников архитектуры / Э. М. Гендель. — М. : Стройиздат, 1980. — 200 с.; *Пашкин Е. М.* Инженерная геология (для реставраторов) / Е. М. Пашкин. — М. : Архитектура, 2005. — 264 с. : илл.
2. *Беккер А. Ю.* Современная городская среда и архитектурное наследие: Эстетический аспект / А. Ю. Беккер, А. С. Шенков. — М. : Стройиздат, 1986. — 204 с. : ил.
3. Методика реставрации памятников архитектуры; Михайловский Е. В. Вказ. праця.
4. *Подъяпольский С. С.* Вказ. праця.
5. *Ополовников А. В.* Вказ. праця; Прибега Л. В. Методика охорони та реставрації пам'яток народного зодчества України / Л. В. Прибега. — К. : Мистецтво, 1997. — 143 с. : ил.
6. *Бобров Ю. Г.* Вказ. праця.
7. *Гендель Э. М.* Вказ. праця; Пашкин Е. М. Вказ. праця.
8. *Вечерський В. В.* Архітектурно-містобудівна спадщина регіонів України / В. В. Вечерський // Археометрія та охорона історико-культурної спадщини. — 1999. — Вип. 3. — С. 96–110; *Могитич І. Р.* Пам'ятки Західної України: охорона і реставрація за повоєнних часів / І. Р. Могитич // Пам'ятки України : Історія та культура. — К., 1997. — № 1. — С. 19–28; *Прибега Л. В.* Архітектурна пам'яткоохоронна методика як наукова дисципліна / Л. В. Прибега // Праці Центру пам'яткознавства: Збірник наукових праць. — К., 2010. — Вип. 17. — С. 16–23; *Ходорковський Ю.* Деякі науково-методичні проблеми охорони пам'яток / Ю. Ходорковський // Вісник УкрНДПроектреставрація. — К., 2006. — № 5–6. — С. 143–150.
9. *Прибега Л. В.* Кам'яне зодчество України...; його ж: Охорона та реставрація...
10. *Stubbs J. H.* Architectural Conservation in Europe and the Americas / J. H. Stubbs, E. G. Makaš. — New Jersey : John Wiley & Sons, Inc, 2011. — 730 p.
11. *Пламеницька О. А.* Українська реставрація: проблеми і перспективи розвитку / О. А. Пламеницька // Пам'ятки України : історія та культура. — 1997. — № 1. — С. 16.
12. *Прибега Л. В.* Архітектурна реставрація в Україні: від витоків до сьогодення / Л. В. Прибега // Українська художня культура: пам'яткоохоронні проблеми: 36. наукових праць. — К. : Ін-т культурології НАМ України, 2011. — С. 9–39; *Гончарова К. В.* До питання про становлення української школи архітектурної реставрації / К. В. Гончарова // Вісник інституту «УкрНДПроектреставрація». — К., 2013. — № 7–8. — С. 8–29.
13. *Пламеницька О. А.* До питання про методику реставрації / О. А. Пламеницька // Пам'ятки України : Історія та культура. — К., 1993. — № 1–6. — С. 160–163; *При-*

- бега Л. В.* Реставрация и реконструкция памятников архитектуры (на территории Украины) / Л. В. Прибега // Строительство и архитектура. — 1988. — № 9. — С. 24–26.
14. *Пламеницька О. А.* Архітектурно-реставраційна освіта в умовах кризи архітектурної реставрації / О. А. Пламеницька // Вісник УНК ICOMOS. — К., 2008. — Ч. 1. — Т. II. — С. 27–30; *Прибега Л. В.* Методичні засади підготовки архітекторів-реставраторів у контексті світового досвіду / Л. В. Прибега // Вісник УНК ICOMOS. — К., 2008. — Ч. 1. — Т. II. — С. 15–18; *Гуцуляк Р.* До проблем реставрації пам'яток та підготовки кваліфікованих кадрів / Р. Гуцуляк // Вісник УНК ICOMOS. — К., 2008. — Ч. 1. — Т. II. — С. 31–32; *Соченко В.* Правова база охорони та збереження нерухомої культурної спадщини України в аспекті підготовки фахівців / В. Соченко // Вісник УНК ICOMOS. — К., 2008. — Ч. 1. — Т. II. — С. 19–26.
15. *Гончарова К. В.* Формування методики архітектурної реставрації в Україні (друга половина XX — початок XXI ст.): автореф. на здоб. наук. ст. канд. істор. наук: 26.00.05 / К. В. Гончарова. — К., 2014. — 20 с.; її ж: До питання про становлення...; її ж: Методичні засади архітектурної реставрації в Україні у повоєнні десятиліття // Українська академія мистецтва: Дослідницькі та науково-методичні праці. — К., 2009. — Вип. 16. — С. 288–299.
16. *Пламеницька О. А.* Castrum Samenecensis. Фортеця Кам'янець: (пізньоантичний — ранньомодерний час) / О. А. Пламеницька. — Кам'янець-Подільський: ФОП Син О.В., 2012. — 672 с. : іл.
17. *Ополовников А. В.* Вказ. праця.
18. *Говденко М. М.* Меморіальний комплекс «Козацькі могили» / М. М. Говденко, Е. М. Годованюк // Строительство и архитектура. — 1979. — № 12. — С. 26–27; *Корнеева В. И.* Бурса Софійського монастиря в Києве / В. И. Корнеева, М. Г. Дегтярев // Строительство и архитектура. — 1982. — № 7. — С. 26–28; її ж: Новое в истории и реставрации Андреевской церкви / В. И. Корнеева, М. Г. Дегтярев // Строительство и архитектура. — 1979. — № 8. — С. 24–26; *Лопушинская Е. И.* Реставрация крепости в Судакe / Е. И. Лопушинская // Строительство и архитектура. — 1976. — № 4. — С. 27–30.
19. *Бикова Р. П.* Видубицький монастир / Р. П. Бикова // 3 історії української реставрації. — К. : Українознавство, 1996. — С. 177–185; *Говденко М. М.* Деякі пам'ятки Древньої Русі (за матеріалами досліджень) / М. М. Говденко // Там само. — С. 5–35; її ж: Іллінська церква в Чернігові: Історія та реставрація // Там само. — С. 263–268; її ж: Києво-Печерська Лавра: Варіації на тему реставрації / М. М. Говденко, В. І. Корнеева // Там само. — С. 8–25; *Корнеева В. І.* Успенський собор у Харкові (дослідження та реставрація) // Там само. — С. 111–115; її ж: Монастир Босих кармелітів у Бердичеві / В. І. Корнеева // Пам'ятки України : історія та культура. — К., 1997. — № 1. — С. 63–66; *Говденко М. М.* Меморіальний комплекс «Козацькі могили» / М. М. Говденко, Е. М. Годованюк // Строительство и архитектура. — 1979. — № 12. — С. 26–27; *Іваненко І. О.* Благоустрій території Маріїнського палацу в м. Києві в період реставрації 1979 — 1982 рр. / І. О. Іваненко, А. М. Шамраєва // Культурна спадщина Києва: дослідження та охорона історичного середовища. — К. : АртЕк, 2003. — С. 44–56; *Лопушинська Є. І.* Меджибізька фортеця / Є. І. Лопушинська // Пам'ятки України : Історія та культура. — 1996. — № 3–4. — С. 42–47; її ж: Церкви Іоанна Предтечі та Іоанна Богослова у Феодосії // Архітектура України. — 1992. — № 3. — С. 44–48; *Могитич Р. І.* Кам'яниця Іловича у Львові (вул. Вірменська, 3). Планувальний розвиток на підставі архівних матеріалів XVI–XVIII ст. / Р. І. Могитич // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». — Львів : вид. УЗПР, 1997. — Ч. 6 — С. 107–113; його

- ж: Низький замок у Львові. До питання реконструкції первісного вигляду // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». — Львів : вид. УЗПР, 2000. Ч. 11. — С. 49–58; *Пламеницька Є. М.* Дослідження двох житлових будинків в місті Кам'янці-Подільському // Матеріали другої республіканської наукової конференції з історичного краєзнавства. — К. : Інститут історії АН УРСР, 1982. — С. 266–268; її ж: Дослідження і реставрація архітектурної спадщини Кам'янця-Подільського / Є. М. Пламеницька, О. А. Пламеницька // 3 історії української реставрації. — К.: Українознавство, 1996. — С. 122–134; її ж: Дослідження Кам'янець-Подільського замку / Є. М. Пламеницька // Археологія. — Т. 16. — К. : Наукова думка, 1975. — С. 14–37; її ж: Про час заснування Кам'янець-Подільського замку-фортеці / Є. М. Пламеницька // Слов'яно-руські старожитності. — К. : Наукова думка, 1969. — С. 124–144; *Пламеницька О. А.* Архітектурна концепція реставрації комплексу Старого й Нового замків у Кам'янці на Поділлі / О. А. Пламеницька // Пам'ятки України : історія та культура. — К., 2000. — № 3–4. — С. 11–13; її ж: Деякі аспекти хронології та типології Бережанського замку в контексті формування урбаністичної системи міста / О. А. Пламеницька // Українська академія мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. — Вип. 18. — К., 2011. — С. 257–270; її ж: До питання про розвиток мурованих фортифікацій Західної України в IX–XIII ст. / О. А. Пламеницька // Українська академія мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. — Вип. 17. — К., 2010. — С. 208–217; її ж: Комплекс північно-західних прибрамних укріплень Старого замку в Кам'янці-Подільському / О. А. Пламеницька // Українська академія мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. — Вип. 19. — К., 2012. — С. 178–196; її ж: Містобудівні засади реставрації фортифікаційного ансамблю в Кам'янці-Подільському (методологічний аспект) / О. А. Пламеницька // Проблеми дослідження, збереження і реставрації об'єктів культурної спадщини: збірник наукових праць кафедри реставрації і реконструкції архітектурних комплексів. — Львів, 2014. — С. 214–220; її ж: Церква-донжон у Сутківцях. (До питання типології середньовічного оборонного будівництва Поділля) / О. А. Пламеницька // Українська академія мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. — Вип. 15. — К., 2008. — С. 155–169; *Пономарьова Л.* Перлина візантійського зодчества в Керчі / Л. Пономарьова // Пам'ятки України : Історія та культура. — К., 1997. — № 1. — С. 86–90; її ж: Реставрація Бахчисарайського палацу // 3 історії української реставрації. — К. : Українознавство, 1996. — С. 48–58; *Цяук В.* «Будинок Петра I» на Подолі / В. Цяук // Там само. — С. 193–195; його ж: Комплекс фортеці у Меджибожі Хмельницької області / В. Цяук // Там само. — С. 134–139; *Холостенко Н. В.* Восстановление и исследование архитектурных памятников Чернигова / Н. В. Холостенко // Строительство и архитектура. — 1969. — № 4. — С. 34–41; його ж: Исследование руин Успенского собора Киево-Печерской лавры // Советская археология. — 1955. — Т. 23. — С. 341–358; *Шевченко В. П.* Новий етап у реставраційній практиці України / В. П. Шевченко // Пам'ятки України : Історія та культура. — К., 1997. — № 1. — С. 23–27; її ж: Трапезна Михайлівського Золотоверхого монастиря // Пам'ятки України : Історія та культура. — К., 1997. — № 1. — С. 46–51; її ж: Фортифікаційні ідеї Альбрехта Дюрера: втілення в Україні // Пам'ятки України : Історія та культура. — 1998. — № 3–4. — С. 84–87.
20. *Пламеницька О. А.* Українська реставрація: проблеми і перспективи розвитку / О. А. Пламеницька // Пам'ятки України : Історія та культура. — 1997. — № 1. — С. 15–16.
21. Там само. — С. 15.
22. *Прибега Л. В.* Охорона та реставрація... — С. 21.

23. Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів. — К. : Вид-во «АртЕк», 2002. — С. 69–71.
24. Нариси історії архітектури Української РСР (дожовтневий період). — К. : Держбуд-видав УРСР, 1957. — 558 с.; Історія української архітектури / Ю. С. Асеев, В. В. Вечерський, О. М. Годованюк та ін.; за ред. В. І. Тимофієнка. — К. : Техніка, 2003. — 472 с. : іл.

**Проблематика дослідження української школи реставрації
пам'ятников архітектури (1960–1980 гг. ХХ в.)**

Анна Комарова

Аннотация. В статье поставлена проблема необходимости исследования украинской школы архитектурной реставрации в период ее самой активной фазы — 1960–1980 гг. На основе анализа теоретических и научно-методических работ доказана перспективность этого направления с точки зрения изучения имеющегося научно-практического опыта как основы для возрождения реставрационной школы в Украине.

Ключевые слова: реставрация, архитектурное наследие, памятник архитектуры, украинская школа реставрации.

**Problems in researching Ukrainian school of architectural restoration
(1960s–1980s)**

Hanna Komarova

Annotation. The problem of necessity in researching Ukrainian school of architectural restoration during its most active phase — 1960s–1980s — is raised in the article. Based on the analysis of theoretical, scientific and methodological works, availability of this direction in terms of studying available scientific and practical experience as a basis for the rebirth of restoration school in Ukraine was proved.

Keywords: restoration, architectural heritage, architectural monument, Ukrainian school of restoration.